

Ս Տ Ա Ր Շ Ի Ն Ա ^{*)}

(Պատկերներ գիտլից)

I

Ընդոստ վեր թռայ:

Ա՛խ այդ կաշաղակ տանտէրս: Դարձեալ նա էր: Ամէն առաւօտ այդպէս զարթեցնում էր ինձ, հանդիստ չէր տալիս: Ծչում էր թոքերի ամբողջ ոյժով, գոռում ծառայի, գոռում հարսի, գոռում նոյն իսկ անցորդների վրայ:

Անշուշտ ժամը հինգն էր:

—Ադա Մուկոնէ, թաղեմ գլուխդ, էդ ուր ես բաղչի դուռը բաց թողել. էժերը պատրուանին կերան է է... փիէ, տօ դոնա քշի, հարամ կերած... էդ ուր ես առտեհան բողկերը դուս տալի, Վարդան. զնա կօրի տուն, հլա մէկ չայդ խմի... Հարսի, Սաթենիկ, եկէք էս լակոտին տարէք է է...

Եւ այսպէս, աչքիցը ո՛չ ոքի չէր վրիպեցնում: Մէկ իր թոռան, որ մտել էր անշուշտ պարտեզ և բողկ էր խժռում. մէ՛կ իր ծառային, մէ՛կ հարսին. նոյն իսկ բագի շների վրայ էլ ճչում էր, հաւերի վրայ զայրանում:

Հագար ասա դու. սովորութիւն էր. առանց դրան չէր կարող: Ո՛չ առանց գոռգոռալու, ո՛չ էլ առանց առաւօտ շուտով իր բաժին երեք «րիւմկա» արաղը կոնծելու:

*) Շրջանական գիւղապետ, շահապ:

Անկողնիս մէջ շուռ ու մուռ գալով՝ ստիպուած էի լսել այդ բոլորը և դիմանալ:

Արդեօք ի՞նչպիսի եղանակ էր դրսում: Նոյնը, — մի շաբաթից ՚ի վեր անընդհատ մաղող անձրև, թացութիւն, մշուշ... երկինքն էլ կապւոր, ճնշող...

— Վայ ես քո հաց տուողին, Մուկո՛ւշ, կանգնել ես էշի պէս որ ի՛նչ... կորի ձկանոնքը տար ջրի... էն խորն էլ շուռ ու մուռ տուր, բեալքի արևը չորացնի...

Ա՛րև, իրաւ էր այդ:

Երկու բոպէի մէջ վեր թռայ, լուսամուտների փեղկերը բացի, յետոյ հագնուեցի և դուրս նետուեցի սենեակից:

Դժուար էր պատահում պայծառ արևով ողողուած օր, անամպ երկինք տեսնել Դուզանում: Բայց հազիւ պատշգամբ ելայ, որ սքանչացման աղաղակ դուրս թռաւ բերնիցս:

Արև էր. գուարթ, ժպտուն արև, որ ջերմ ճառագայթներով ողողել էր ամեն ինչ:

Պարտէզ, դաշտ ու անտառ փողփողում էին. ո՛չ մի ամպի կտոր. մշուշն իսկ, որ անբաժան՝ ճնշում էր միշտ դիմացի մայրի անտառը — այժմ գլորւում, մալլցում էր դէպի կատարներն ու այնտեղից հալւում — անհետանում:

Որքան ջքեղ էր: Դիմացս՝ պարտէզների շարքը, ապա՝ գետակն ու դէպի վեր պարզուող ծաղկալից դաշտը, ուր իւրաքանչիւր բոյս ցօղաթաթախ սարսուում էր, ուր սիգաւէտ մարգերը պսպղում էին հաճոյքով և նրանց մէջ կայտուում էին այծեր, արածում՝ կովեր ու ոչխարներ:

Հեռուն, մշուշի տակից պարզւում, երևան էին գալիս դալարագեղ լեռներն ու անտառը. երկնքի պարզ խորքի վրայ շեշտւում էին ծառախմբերով պատած գագաթներ...

Իսկ թռչունները... Որքան բարձր, որքան գեղգեղ երգում էին ամեն կողմից, ոստոստում բարտինների կատարներին, խմբային խաղեր սարքում, համերգներ

ձագմում և ճիշ ու դայլայլով սաւառնում դէպի կանաչ բլուրները...

Մեղուններն էլ դուրս նետուած փեթակներից, զուարթ բզզոցով կոյտ առ կոյտ սրանում էին ամեն ուղղութեամբ: Գլխաւոր բերքի այդ օրերին նրանք ամբողջ մի շաբաթ ստիպուած էին փակուած մնալ և ահա այժմ աճապարում էին խորիսկները լեցնել: Այլևս ծաղկեփոշի չէին բերում, այլ միմիայն մեղր՝ այն բազմազան ծաղիկներից, որոնք ամեն կողմից գլուխ էին դուրս պարգել՝ ժպտելու արևին, հրճուելու նրա տուած ջերմութիւնով:

Գիւղն ամբողջ կենդանացել էր. նա մեռած, գերեզմանի էր նման անձրևալից օրերում: Հողը արագ չորանում էր այժմ, շոգի արձակում. ճոնչող սայլերը դաշտին էին ելնում. երևում էին ձիաւորներ... Սազերի ելրամներն էլ, օրօրուն, վզերնին ցցած՝ շարժւում էին դէպի գետափը:

— Բարի լոյս, բարի լոյս, կանչեց զուարթութեամբ տանտէրս—այ լաւ արև... հիմիկանց դէնը էլ դրախտ կրլի ըստեղ...

— Այո:

— Ըսէ՛նց ա մեր տեղը, անիծովի նա... դժոխք ա անձրև օրերին, դրախտ՝ երբ արև ա անում... Դու էլ չէս գնայ սար, մերոնք հրէս կերթան:

— Ո՛չ, պէտք է փեթակները նայել, մաքրել...

— Հա, թացութիւնը հալ չը թողեց... կրլի որ կաթած էլ ունենայ...

Մտայ պարտէզ: Որքան շուտ ցելս էր կտրում հողը, այնքան էլ արագ ցամաքում էր: Մառայիս հետ երկար զբաղուեցինք նրանով, յետոյ, կէսօրուայ մօտ, մտածեցի հանգչել քիչ ճօճի (գամակ) մէջ, որ կապուած էր երկու ծառերի ստուերի տակ:

Երկար սակայն մենակ չմնացի: Նախ, աջ կողմիս դրացու կինը, որ իրանց պարտէզի մէջ ինչ որ բանով էր զբաղուած, դիմեց ինձ «աղա-աղբէր» տիտղոսով և

ամանը պարզած պատի վրայով, շուր խնդրեց կողքիս գտնուող աղբիւրից: Յետոյ, երկու մեծ թուղաններ զըլխիս վրայի ծառի ճիւղերի մէջ մի լաւ գզգզեցին իրար և տերեւների անձրեւ հոսեցրին. հուսկ ուրեմն նկատեցի թէ ինչպէս պարտէզի դռնից մի առ մի ներս մտան և դէպի իմ կողմը դիմեցին մի խումբ գիւղացիներ:

Ամենից սուաջ քայլողը նիհար ու երկարահասակ անձ էր: «Ձեռքեզկա», երկար կօշիկ, կլոր-կարճիկ փափախ, ձեռքին էլ մտրակ: Ձը մոռանամ սուրն ու արծաթապատ գօտին:

Յաւադար աչքերը ճպճպուն, շուրթերը պրկած, քիթը ցցած՝ զննում էր նա պարտէզը և մէկ-մէկ էլ, ճիշտ պարսիկ մեծաւորի նման, առանց դառնալու, երևի իր նկատողութիւններն էր, որ հաղորդում էր հետևորդներին:

Այդ մարդու հետ թէև դեռ գործ չէի ունեցել, բայց ծանօթ էի: Շրջանական, 5—6 գիւղերի շահապն էր: «Ստարշինա», «գոլովա» այդպէս էին տիտղոսում նրան գիւղացիք:

Անմիջապէս ետևից քայլողը՝ զրազիրն էր: Ագռաւի էր յիշեցնում այդ երկար ու կոր, գլուխը միշտ կախ, գունտ քիթը կապոյտ ու ստրկական շարժումներով երկտասարդը: Մի քանի անգամ հանդիպել էի նրան. հազիւ մի քանի բառ էի լսել բերնից, սակայն միշտ օղու հոտը զգացել:

Ինչպէս ամէն «ուշիմ» զրազիր, ճարտար քերթող էր Սբասիոնը: Ձեռքն ընկնողը էժան չէր պրծնիլ: Պրտտոկոններ (աբձոնագրութիւն) կազմողն էր: Նայելով թէ ռվ և ի՛նչ կը կոխէր ձեռքը—նրա համեմատ էլ արձանագրութեան մէջ այս և այն եզրակացութիւն կը գոյացնէր: «Ստարշինան» կարդալ-գրել չգիտէր: Իր անունը—այն հրաշալի հնգատառ Գիգոլ անունը ստորագրել սովորել էր, բայց այդ իսկ ճզմգելու համար, թշուառը ստիպուած էր առ նուազն տասն անգամ աչքերը ճպճը պացնել, գոնէ երեք անգամ քիթը վեր քաշել և երեք

անգամ էլ գրիչը կոտրելու ուժ գնութեամբ՝ թանաքի մէջ թաթախել:

Եւ ի՞նչ հարկ, խնդրեմ, որ ծանրակշիռ պաշտօնեան աւելին գրել գիտենար: Ձեռնտու էլ չէր: Կնիքը գրպանում. հանել, կոխել, միշտ մի-երկու մանէթ այդ նեղութեան համար ստանալը շատ աւելի նպաստաւոր էր:

Ահա այդ գոյգն էր, որ գալիս էր դէպի ինձ՝ բաւական հանդիսաւոր, պաշտօնական քայլերով, ետեից տեղական քեօխման, մուրթը ցցած գգիւր Սահակը, այլ և ուստա Համօն, կարմրամազ Սմբատը, երեսփոխը, Խօլերան...

Հասկացայ խմբային այդ այցելութեան պատճառը: Պարտէզին մէջ կար մի աղբիւր: Նրա ջրի կէսը, անցնելով մեր հողի վրայ կեդրոնացող ստորերկրեայ աւազանում, խողովակներով գնում էր գիւղի ներքին թաղերի աղբիւրին: Եւ Մի ամսից՝ ի վեր աւազանը փչացել էր, ջուրը դուրս էր տալիս և շուրջը ճահիճ գոյացնում, իսկ դրանով ներքին թաղի աղբիւրի ջուրը լիովին կտրւում:

Յայտնել էի գիւղացոյց: Նրանք դիմել էին որ աւազանը շինել տամ իմ ծախսով, բայց մերժել էի և առարկել որ դա իրանց պարտքն էր:

Գանգատուել էին: Այժմ երեւի ստարշինայով, քեօխվայով և գրազրով միասին՝ եկել էին որ արձանագրութիւն կազմեն:

— Բարի լոյս, պ. Երուանդ, կանչեց հեռուից ստարշինան—հօը, էդ ի՞նչ ա, չըլի՞ երեխութիւնդ միտդ ա ընկել, որ ճօճի մէջ ես պառկել...

Եւ մօտեցած՝ նստեց գետնի մէջ հաստատուած նըստարանին, մտրակը դրեց սեղանի վրայ, նայեց շուրջն ու ասաց.

— Զէ, լաւ ես շինել... Բաս անկած ծառերդ ուր են... Էդ են տաշշիկներդ...¹⁾ Դիչ ա, ես մեր բաղումը

¹⁾ Դադանի սիստեմով փեթակներ:

200 հատ ունիւմ...

Ելայ և նստեցի դիմացը:

— Աղբիւրն էլ սա՛ն ա. շարունակեց նա լուրջ— բարնչի՞ ըտէնց քիչ ա ջուրը:

— Աւագանը փշացել է. տակից ջուրը դուրս է տալիս և ահա այդքան հողը ճահիճ է շինել... Ստիպուած պիտի լինեմ բոլորովին քանդել, առուակ գոյացնել, եթէ գիւղացիք չշինեն:

— Հա՛, 'ի հարկէ, հողը խարաբ ա անում... Դէ շինել տուր էլի. գեղացիք էլ շնորհակալ կ'ըլեն:

— Գիւղացիք պիտի շինեն և ոչ թէ ես:

Գիւղացիներից ոչ մէկը դեռ չէր խօսում: Ուստա Համօն քեօխվի հետ մօտեցել աղբիւրին՝ կկզել էին ու զննում:

— Ասենք դու մի քիչ դրուստ ես, գեղացիք էլ պիտի շինեն. ամա չէ՞ որ սա քեզ էլ ֆսաս ա տալիս...

— Համ էլ, մէջ մտաւ Խոլերան— թէ մենակ գեղացիք շինեն, էն ա էլ քեզ ջուր չեն տալ ըստիանց:

— Որ կռանտը (ծորակ) ըստեղից փակուի, ձայնեց ուստան աղբիւրի մօտից— ցածի աղբիւրին կերթայ էս ջուրը:

— Սխալուում ես, ուստա. մօտ գնացի ես— փորձիր փակիլը և կը տեսնես որ չի գնալ. ա՛յ, նայի՛ր, աւագանի տակից է ջուրը դուրս գնում և ծծւում հողի մէջ:

— Հա՛, արեց քեօխվէն— ըտէնց կ'ըլի... Պիտի հօփուզը շինուի... էլի մէկ 50—60 մանէթ ծախս ունի:

— Բա՛ս, գոչեց ուստան— ծախս կուզի. ցէմէ՛նտ, ուստի հախ, քեարփիչ... կուզէ՞ք, ինչի՞ չէ, շինեմ...

Ասաց, աւագանը ծածկող քարը դէն շարտեց և բոլորը կռացան նայելու, բացի ստարշինայից և գրագրից:

Առ հասարակ Սրապիոնը լուռ, բաւական հեռու կանգնած, ձեռքին էր սեղմել աղտոտ թղթի մի կտոր և անընդհատ մատիտի ծայրն էր թքոտում:

Սակայն երբ ամենքը կռացել էին աղբիւրի վրայ, իսկ ստարշինան քիթը ցցած՝ ծառերի բարձունքներին

էր նայում—գրագիրը մի քայլ ետ գնաց ու մատովն ինձ նշան արաւ իրան մօտենալու:

Զարմացայ նկատելով նրա յանդուգն ժպիտը և այդ ձևով ինձ կանչելը: Զգուսնեմ էր շարժում ընդհանրապէս այդ ագռաւը, բայց, մի ըռպէ գայրանալուց յետոյ, հետաքրքրութիւնս յաղթեց և ելայ ու մօտ գնացի:

Տեսնենք, ի՞նչ ունէր ինձ ասելու այդպէս խորհրդաւոր կերպով:

Զանաց սիրալիր ժպիտ ստանալ, յետոյ ոտք վերցրեց դէպի փեթակներէ կողմն ու ասաց կիսաձայն.

—Հլա մէկ խնդրեմ գնանք էն կողմը... ձեզ ասելիք ունիմ... փեթակներն էլ մէկ ցոյց տուէք ինձ:

Գնացի: Լուռ քայլեցինք մինչև առաջին ծառը: Այնտեղ նա կանգ առաւ, դարձաւ ու ասաց.

—Խօ տեսնո՞ւմ էք, պարոն, պրատակով են կազմել տալիս... գեղացիք են, անկիրթ... գանդատել են թէ դուք նրանց աղբիւրի ջուրը կտրում էք... Հլա կ'աց մէկ ամէնը ասեմ... Հօ. գիւղացոց դատաստանն էլ, գիտէք, նրանց կողմը կը վճռի... Էս սո՛ւլ, ¹⁾ Էս պրիստաւ... գլխացաւանք. ջուրը կտրել անկարելի ա... հովուզը չեն շինել, կռանտը կը կապեն ու էլի ջուրը տակից հողդ կը փչացնի...

—Այն ժամանակ ես կը քանդեմ աւազանը, աղբիւրը. ես թոյլ չեմ տալիս աղբիւրը հողովս անցկացնել, աւազանը հողիս մէջը շինել...

Անկարելի ա... աթաղան-բաբաղան շինածը չի քանտուի ու ըտէնց հողիդ մեծ մասը կը դառնայ քալոտ... ²⁾

—Կը ստիպեմ դատաստանով, որ շինեն աւազանը...

—Ամիսներ, տարիներ կը քաշի... գանգատ, էլի պրատակով, պրիստաւ... Դուք գիտէք. բայց որ ինձ լըսէք, ես ձեզ մի լաւ, կտրուկ բան կառաջարկեմ, որ մի

¹⁾ Դատարան:

²⁾ Ծահիճ. ոռոսերէն բառ է:

անգամով ամէն բան վերջանայ, աղբիւրն էլ շինուի, ձեզ էլ ջուր գայ, նրանց էլ, հողն էլ չը փշանայ...

—Առաջարկէք տեսնե՞նք:

—Այ տեսմ... Մի քիչ դէնը գնանք... էս լի՛նչ լաւ բռնել են էս ծառերը... խնձորի են... փահ-փահ, ինչ էլ լաւերն են... Հա, էն էի ասում... խօ լսեցի՞ք, շինելու համար է՛ն քիչը յիսու՛ն մանէթ կը նստի... որ լաւ վճռեն, ծախսի կէսը ձեր վզին կը դնեն... Հ՞ը... ո՛չ, ըսէնց էլ կանեն. ես լաւ գիտեմ մեր գատաւորներին... թէ չէ, կռանտը կը փակեն, հովուզը չեն շինիլ ու քալոտ կը՝ դառնայ ողջ հողդ:

Բարկացած մի շարժում գործեցի:

—Հա, հէնց ըսէնց կ'ըլլի, ես լաւ գիտեմ. գեղամէջուֆն էլ խօսել են ու ըսենց էլ վճռել... ես 25 մանէթ պիտի ծախս քաշես, եմ թէ չէ հողդ ըսէնց ջուր կը կտրի, կռանտդ էլ կը փակեն...

—Վերջացրէք. յետոյ...

—Յետոյ էլ էն, որ օրէնքներից գուրս կայ մի ուրիշ աւելի մեծ օրէնք. խօ գիտէ՞ք... էն ո՞ր բանն ա, որ ադամամութի մէջ դնես՝ լուս կը տայ... ըստեղ ամէն բան Ստարշինի ու իմ ձեռին ա... ոնց ուզենանք՝ ընէնց շուռ կը տանք... Հլա դուք էդ «լուս տուող» գադի ծէրը ցոյց տուէք ու կը տեսնեք... ընէնց անենք, որ ամէն բան էսօր և եթ դրատուի... Թանգ էլ չի նըստի քեզ... մի կ'արմիր ա ու մի կ'ապուտ...

Մի վարկեան ապշեցի այդքան յանդգնօրէն արուած կաշառքի առաջարկի վրայ: Յետոյ, զգուսնօք նայեցի ագուալին, մէջքս դարձրի և լուռ՝ գնացի դէպի նախկին տեղս, առանց իսկ ետ նայելու նորից:

Անշուշտ գրադիրը սառած—մնացած պիտի լինէր և կամ ուսերը թոթուած ու մի լաւ հայհոյանք արձակած իմ հասցէին:

Յամենայն դէպս ուղիղ դէպի ստարշինան գնացի և անվրդով, նստեցի ճոճի մէջ:

Ստարշինան նայեց ինձ, աչքերը կկոցեց, ապա դարձաւ եկող գրագրին և կանչեց.

— Զ՞ը, Սրապիոն, պարոնի ծառերը տեսար, շատ են...

— Չէ, ստարշինա, պարոնը սկի չ'ուզաց էլ ծառերը ցոյց տալ... վախենում ա որ աչք դիպչի...

Ստարշինան դարձեալ նայեց ինձ: Ժպտում էի: Կատարեալապէս ըմբռնել էի թէ՛ նրա տուած հարցի և թէ՛ գրագրի պատասխանի ներքին իմաստը:

— Շատ խոստացաւ. ուզում էր հարցրած լինել պաշտօնեան:

— Ձուզեց ոչինչ տալ, մերժեց. հասկացրել էր գրագիրը:

II

Ու այնուհետեւ որոշուած էր ստարշինայի բռնելիք դիրքն ու վերաբերմունքը:

Անմիջապէս առաջ նա դէմքը կնճռեց, արագ շարժումով գլխի փափախը, ետևից զարնելով՝ իջեցրեց դէպի ճակատը, ապա կուրծքը ցցեց և երրորդ շարժումով նստեց նստարանի վրայ ու ոտները պազեց դէպի ինձ:

Մտնում էր ստարշինական դերի մէջ: Սկսւում էր կոմեդիան: Հազիւ ծիծաղս զսպած՝ սպասում էի եղածին:

Երբ այդ բոլորն արել էր Գիգօլը, մտրակի կոթը ուսադլխից ետ պարզելով՝ կանչեց մօտ գրագրին, հազաց և խիստ ձայնով ասաց.

— Դէ հմի գրի. ալի՛սէր... ¹⁾ Ձեր հրամանոց անոնը, պարոն Երուանդ:

— Սմբատ, ասացի ծաղրելով:

— Ո՛նց Սմբատ. ձեր անունը խօ Երուանդ ա...

— Բաս որ գիտէք, էլ ուր էք հարցնում:

¹⁾ Գրագիր:

—Հանաքները թողէք, ասաց նա յոխորտաձայն—
ըստի վոլյուտնոյ ստարշինան ²⁾ ա խօսում:

Ասացի անունս և ազգանունս:

—Հմի հրամանոցդ պաշպոնար... Ամսիս 5-իցը ուսիլնի—խրէն ³⁾ ա ուէզը... ⁴⁾ ըտէնց չի, պիսէր...

—Հրամանք ես, ստարշինա, շտապեց ասել զրազիրը—
անցեալ ամսի 5-իցը ոսսելէնա ախրանա ա գուրեննի ⁵⁾ ողջ... առանց պաշպոնարի մարդ չպիտի երեք օրից աւելի մնայ... չունեցողին էտապով ⁶⁾ կը զրկեն ուէզ-նի նաւալնիկի ⁷⁾ մօտ...

—Որ ասում եմ... նեղութիւն կրի պաշպոնարդ ցոյց տալ...

—Բայց չէ որ, ասացի— երրորդ ամիսն է այստեղ եմ. ինչու մինչև այժմ չէիք հետաքրքրուել:

—Մենք մեր բանը լաւ գիտենք, պարոն. պատասխանեց հպարտութեամբ ստարշինան—պարտաւոր էլ չենք ամեն հարցմունքի ջուղար տալ... Մերն էն ա, երբ ուզենանք հրամայենք ու պիտի կատարուի...

—Համ էլ էդ քեօխովի պարտքն էր. մէջ մտաւ զրազիրը:

Գիւղացիք այժմ թողել էին աղբիւրը և լրջադէմ, զգալով որ «պաշտօնական գործողութիւններ» էին սկսում—մօտեցել ու շրջապատել էին մեզ:

—Հա բնա... արեց ստարշինան՝ քեօխովին դռնաւով—քեզ արէդպիսանիէն ⁸⁾ եկել ա խօ, էլ ուր ես առանց պաշպոնարի մարդ թողում գիւղումը... դու մազամ գիտես ոչ որ հմի ուսնի-խրէն ա...

—Ուսիլնա ախրանա... ուղղեց զրազիրը:

Գզիրը մի բան մըթմըթաց քթի տակից, յետոյ կամենալով պատժել իր այդ յանդգնութիւնը՝ իսկոյն բե-

2) Շրջանական տանուտէր. շահապ. 3) աղճատած՝ усиленная охрана զօրեղացրած զրութիւն. 4) զաւառ. 5) Նահանգ. 6) Ոտքով և զինուորներով ինչպէս բանտարկեալ. 7) զաւառապետ. 8) Հրաման:

րանը ծածկեց երկար ցուպովը: Քեօխվէն շփոթուեց, ժպտաց ու ասաց.

— Դէ էս մարդը խօ փախստական չի՞. տնով-տեղով ըստեղ ա...

— Միենոյն ա, արեց խստութեամբ ստարշինան— ուսիլնի-խրէնը ֆիդանների համար էլ ա... Մենք չենք ուզում որ մեր վոլոստի մէջ ըտէնց մարդիկ ըլին...

Ապա դարձաւ ինձ ու կրկնեց.

— Հրամանքդ նեղութիւն կրիր պաշպորտդ...

— Լաւ, ասացի ես—տանն է. եթէ կուզէք՝ գնանք քիչ նախաճաշ անենք և ցոյց կը տամ:

— Զիտուկի՞... փայլեց ստարշինի դէմքը—հա տօ, անիծուի մեր էս պաշտօնն էլ. էնքան գործ կայ, որ մարդ մոռանում ա թէ քաղցած ա... ընչի չէ, գնանք... թէ գինի կունենաս ո՛ւ...

— Ունիմ:

— Բաս լաւ... Ասում ես պաշպորտ էլ ունիս էլի... Հ՞ը...

— Կայ:

— Էդ լաւ... Որ ըտէնց ա, պարոն, շուտ գանգատդ ասա, թող գրի պիսէրն ու գնանք փորներս պնտացնենք քիչ:

— Ես գանգատ չունիմ... եթէ գիւղացիք մինչև 15 օր ևս չեն շինիլ աւազանը, այն ժամանակ աղբիւրը կը քանդեմ, ջուրն էլ առուակ կը շինեմ—կ'երթայ:

— Հլա կաց մէկ. ճչաց խոլերան—էդ ոնց թէ կը քանդես. բաս մեզ առանց ջուրի՞ կը թողաս:

— Եթէ մաքուր ջուր էք ուզում, աւազանը շինէք:

— Կացէք հլա... մէջ մտաւ ստարշինան: Յետոյ ոտքի ելաւ, ինձ դարձաւ ու աւելացրեց.

— Էս սպօրը զակուսի²⁾ վրայ լաւ կը դրստուի... գնանք, տղէրք... ի՛նչ ա, բոլորին ես ղօնաղ անում, պ. Նրուանդ:

¹⁾ Նախաճաշ:

—Ինչո՞ւ չէ. համեցէք բոլորդ էլ:

—Ջոմարդ մարդ ա, ես ու իմ Աստոծը. ասաց ստարշինան քայլելիս՝ գիւղացոց—Հ՞ը, ի՞նչ ա, խամ քաղաքացի էք գտել, որ վրայ էք տալիս... Սա մեզա-նից լաւ ա հասկանում զակոնը... Զակոնով պիտի վարուե՞նք թէ ոչ... Թողէք, ճաշի վրայ կը վերջացը-նենք... Մարդը պաշտօնաւոր ունի, ֆիզիկական չի, քաղաքա-վարի ինսան ա... Գնանք, պ. Երուանդ, դու բէֆդ քեօք պահի, մենք չենք թողալ որ գեղացիք գլխիդ նստեն...

Քայլեցինք դէպի դուռը: Անմիջապէս, զակոնակի անուանից կակղացած ստարշինան թողեց ինձ առաջ անց-նելու, յետոյ, մինչև պարտէզից դուրս գնալը՝ գովեց ծառերը, գիւղացոց դարձած՝ շեշտեց որ նրանք շնոր-հակալ պիտի լինին ինձպէս մարդ իրանց մէջ գտնուե-լու համար, որ ես շոմարդ մարդ եմ երևում և որ վեր-ջապէս գիտեմ «պատիւս պատուաւորաց և հարկս հար-կաւորաց» տալը...

Այս բոլոր միտումաւոր ակնարկներով լի գովեստ-ները նա անում էր հանդիսաւոր, աչքերը անընդհատ կկոցելով. իսկ գրագիրը, որ թուղթը գրպանն էր կոխել, այժմ գլուխը կախ՝ գալիս էր նրա ետևից:

Գնացքը փակում էր գգիր Սահակը՝ իրանից կրկ-նակի մեծութեամբ ցուպը միշտ ուսին դրած:

Երբ տուն էինք մտնում, տանտէրս, որ լուսամու-տից նայում էր, կանչեց.

—Բան-բան, էդ ի՞նչ խաբար ա. էտքան մարդիկը հրդիանց որսացիր, պարոն Երուանդ... Սաղ ուէզդի¹⁾ մեծանոնքը թոփ ես արել—բերում:

—Եկել են պրատակօլ կազմելու:

—Դու քո Աստուածը... Ի՞նչի, տօ, էն հր շան որ-դին ա գանգատել քեզինց:

—Գիւղացիք:

—Ա՛յ կասես... Համա չըլի՞ էն անտէր աղբիւրի

1) Գաւառ:

համար... Հլա կացէք դամ տեսնամ էդ հնց բան ա...

—Համեցէք, հրաւիրեցի ես—համ էլ ասէք ձեր գի-
նուցը մի-երկու շիշ ուղարկեն մեզ:

—Երկու. ծիծաղեց ստարշինան—ուղտերին ուզում
ես գտնուի ջրի:

—Տօ ջաններդ սաղ ըլի... կանչեց տանտէրս մօ-
տենալով մեզ—հրէն կարասը ընդի՞ չի... պարոն Ե-
րուանդին վախեցնել չես կարայ. ողջիդ էլ գինու մէջ
կը խեղդի:

—Տօ ուր ա բաս մէկ օր էլ մեզ չխեղտեց. ասաց
քեօխովէն ծիծաղելով:

—Դո՛ւ ինչացու ես, դո՛ւ. ծաղրեց նրան տանտէրս
—ընչի՞, մուֆթա գինի՞ ա գտել պարոնը... Դէհ, հլա
մէկ համեցէք օթախը...

Ասաց և առանց սպասելու որ ես կարգադրութիւն
անեմ տանս մէջ, մտաւ սրահս առաջ և յետոյ ինձ ներս
թողեց:

Կանչեցի ծառային: Սեղան դրին, բերին ինչ կար
և քիչ յետոյ բաժակները լցուեցին:

Ահա հէնց այդ ժամանակ էր որ մէկէն աղբիւրը
անցաւ երկրորդ պլանի վրայ, որովհետեւ մի նոր խնդիր
եկաւ գրադեցնելու ստարշինային:

Մեզ ծառայում էր սեղանի վրայ մեր Սիսակ անու-
նով ծառան, որ միևնոյն ժամանակ և վարպետ այգե-
գործ էր, ճարպիկ ու հասկացող մշակող:

Մշտապէս խռովկանի դէմքով այդ երիտասարդը
շրթունքները կախ, յաւիտենապէս դժգոհի շարժուածք-
ներով գնում-գալիս էր առանց ուշադրութիւն գրաւե-
լու իր վրայ:

Սակայն երբ մի անգամ, երեւի կամենալով իր խո-
նարհութիւնը արտայայտել՝ գինի լեցրեց ստարշինայի
բաժակում, Դիկորը յանկարծ դարձաւ, աչքերը ճպճա-
ցնելով նայեց նրան ու գոչեց.

—Փիէ... էս Սիսակը չի... ձեզ մօտ ա ծառայում:

—Հրամանք ես, ստարշինա, ես եմ... Դէ էլ ի՛նչ

անեմ, ով ինձ հաց կը տայ կը պահի. Գրիգորն էլ որ ընէնց զուլում արաւ ինձ...

— Կաց հլա... Գեղ հետ գործ ունիմ... Աղա Սրապիօն, սրա անունը էն թղթումը չկար...

— Կար, ստարշինա:

— Բաս լաւ...

Ապա փափախն իջեցրեց ճակատին, խիստ կերպարանք ստացաւ, պարզեց ձեռը դէպի Սիսակն ու ասաց.

— Պաշպօրտդ... հմի սլինի-խրէն ա:

— Ուսիլնա-ախրանա, այ ստարշինա, ուղղեց նորից դրագիրը:

— Դու ձէնդ քեզ քաշի հմի. բարկացաւ այս անգամ պաշտօնեան-լեզուն իմն ա՝ սլանի-խրէն եմ առում... Շնտ, Սիսակ, պաշպօրտդ բի տեսնաք...

— Են... գունատ ետ քաշուեց ծառաս— ի՞նչ պաշպօրտ...

III

Ալէքսանդրօպոլի գիւղերից բերուած որբ տղայ էր Սիսակը: Միայն մի եղբայր ունէր, որ անտառապահի օգնական էր: Մանկութիւնից մեծացած Դուզանում, տեղացիի նման էր դարձել: Խնամել էին նրան տանտէրը, ջրաղացի քարերով առևտուր անող Մելիքը և մի քիչ էլ ուրիշները:

Այժմ, մօտ 25 տարեկան, մտադիր էր ամուսնանալ և տնփեսայ լինել Դուզանում. ասում էին մինչև իսկ որ նշանուել էր, բայց մի քանի ամսից ի վեր, ինչ-ինչ գժտութիւններ նրա և աներոջը մէջ՝ Սիսակին թողել էր շուարած, դռնէ դուռ ընկած: Գովել էին ինձ որպէս լաւ այգեգործի. վարձել էի նրան, պարտէղիս մի անկիւնում հէնց ինքը մի խրճիթ էր կառուցել ցցերով և նրա մէջն էր ապրում:

Իսկ թէ նոր ի՞նչ էր պատահել, ինչո՞ւ յանկարծ նրանից անցագիր էին ուզում (ինչ որ չէին ուզել 20

տարուց ի վեր) — դա զարմացրեց թէ ինձ և թէ իրան — Սիսակին:

Ըստ երևոյթին միւս գիւղացիք բոլորն էլ գիտէին պատճառը: Ոմանք ժպտում էին, միւսներն անտարբեր՝ սպասում էին լինելիքին:

— Պաշպօրտ... կրկնեց նորից Սիսակը կակազելով — ի՞նչի, բա ես եմդ եմ... Դու ինձ չես ճանաչում, ստարշինա:

— Դուս մի տալ, այ շաշ... կանչեց նրա վրայ պաշտօնեան — ես, հլա դու մէկ մատ լակոտ էիր, որ գիւղումը ականջներդ քօքել նմ... Ամա հմի սլինի-խրէն ա, ասացի, ու առանց պաշպօրտի չի ըլի...

— Ես... հնց թէ խրէն ա... բա ինձի՞ ինչ... կանչեց վրդովուած Սիսակը — բա դու չես իմանում որ ես պաշպօրտ սկի չեմ էլ ունեցել:

— Էդ ա էէ... Դու հլա ըստեղի վրան գրուած չես, բա ուր ես ըստեղ վեր ընկել առանց բիւթի, հ՞ը... փալաս-մալասդ հաւաքի դէ, ու դնա եա բիւթ հանի, եա թէ չէ՝ էլ էս գեղի դրադովը անց չկենաս... Սա մեր հրամանն ա...

Հարկ համարեցի միջամտել: Թշուառ Սիսակը երեւորուն՝ կարկամել էր ու քիչ էր մնում լաց լինէր զայրոյթից:

— Լսեցէք, պարոն Գիգոյ, ասացի — էլի դուք տաօրինակ բաներ էք անում. այս մարդը վաղուց այստեղ է, հասարակութեան անդամ է, ինչո՞ւ էք վճռել ուղում:

— Ըտէ՛նց ա զակօնը, ասաց գրագիրը — առանց պաշպօրտ չի կարելի. պաշպօրտ չունի՝ թող գնա իր տեղիցը հանի:

— Համ էլ էդ սիլնի-խրէն ա, — ի՛նչ գահրումար ա, աւելացրեց ստարշինան — փիս բան ա ըլել. որ մէջ տեղ ընկաւ, ասում են, առանց պաշպօրտի մարդու բըռնելն ու քշելը մէկ ա ըլում...

— Կանց հլա, գոլովա. խօսեց տանտէրս — չի ըլի,

որ մի կերպ անենք էս խեղճ տղի համար... մնայ ըստեղ ու գիր գրի որ ղրկեն:

—Ձէ, չէ, հնց կ'ըլի... Թող գնայ գեղիցը. մէկ էլ աեսար պրիստաւն իմացաւ... Լսեցի՛ր, Սիսակ, էգուց-ուանից էլ առանց բիւթի էս գեղումը, իմ վոլոստումը¹⁾ սկի չերևաս, թէ չէ էտապով քեզ քշել կը տամ:

—Խմիր, առ. բաժակը նրան պարզեց տանտէրս— լաւ ա, մի բարկանալ, հասկացանք... Կ'երթայ էլի, ի՞նչ կայ. կ'երթայ պաշտօրտ կը հանի ու էլի կը գայ... եանի դրանով խօ Սիսակից չ'աղատուեցին...

Ու աչքով արեց Սիսակին, որ սենեակիցը հեռանար: Դեռ մութն էր ինձ համար. տանտիրոջս ակնարկութիւններից երևում էր որ մի ինչ որ ինտրիգ կայ խնդրում...

—Իմ գործերը կը մնան. խօսեցի ես—քեալամի ըուկը սալու²⁾ ժամանակն է... Եթէ մի քանի օր ժամանակ տաք, ես ինքս կը գրեմ և կ'աշխատեմ որ անցագիրը ուղարկեն:

—Ձէ, հնց կ'ըլի... Հը՞, Սրապիճն, ըտենց չի—չի ըլլի... են զահրումար պըէղալիսանան հնց ա ասում, դէւ ես կարդացել:

—Ասում ա, խօսեց ծանրակշիռ՝ գրագիրը—առանց պասպորտի չի կարելի. որ գեղումն էլ որ էլա՛լ քեօխվին պողսուղ³⁾ կը տան, կը պատժեն...

—Փիէ... ոստեց քեօխվէն—Թող գնա ուղ ըլի գլխիցս Էէ. ինչի՞, ես գի՛ժ եմ, որ նրա պատիժը քաշեմ... Ադա՛, Սիսակ, սակոռներդ խուրդ ու խաշ կ'անեմ թէ էգուց առաւօտ քեզ ըստեղ տեսել եմ...

—Տօ գնա է, Սիսակ... գնա որդի, գործիդ գնա ու Թող տեսնենք ընչի՛ են կատղել մեր մեծանոնքը... Գնա՛ որդի, մեր խանումին էլ ասա՛ թէ իշխան ձկնիցը կայ, մի քիչ մազացու ղրկի... էս գինիներն էլ պրծան:

1) Համայնք. 2) հող լցնել բոյսի տակը. окучивать. 3) դատի տակ:

Սիրակը լուռ՝ շշերը հաւաքեց և գլուխը երերցնելով դուրս գնաց:

Ոչ ոք չխօսեց մի բոլի: Ստարշինան կռացել էր չաքարով շինած սալաթի վրայ, միւս գիւղացիները սենեակս էին գնաւում, իսկ ուստա Համօն փառակազմ գրքերին պլշած իր կապոյտ աչքերը, ակներև կերպով զարմանում էր թէ արդեօք ես համբերութիւն էի ունեցել ծայրէծայր կարգալու այն հաստափոր հատորները:

— Հը՛մ... արեց վերջապէս ստարշինան—էս սալաթը լաւ բան ա ըլել... Կասես սկի գինի խմած չըլեմ... Թըի պէս կտրեց...

— Եանի դու սրանք ողջ կարդացել ես... չկարողացաւ իրան զսպել ուստա Համօն և դարձաւ դէպի ինձ:

— Ձէ հա՛... արեց Խոլերան—մարդ հարուր տարի ապրի, էսքանը կարող չի կարդալ...

— Բալքի Աստուածաշունչնի են. դիտեց ելեւփոխը:

— Զակոնի գրքեր կ'ըլեն. պնդեց զրազիրը:

— Բառարաններ են. ժպտեցի ես—ինչ խօսք ուղենամ՝ միշտ կը գտնեմ... Ա՛յ, կ'ուզէք հէնց գտնեմ էդ ուսիյէննայա ախրանաւ բառը և ասեմ թէ հնց են նրա օրէնքները:

— Հը՛ա... գոչեց տանտէրս—Դո՛ւ քո Աստուածը, մէկ նայի տես թէ ստարշինան իրաւունք հւնի Սիրակին գեղիցը քշել:

— Տօ ի՛նչ իրաւունք, ձայնեց ստարշինան—իրաւունքը որն ա. զակոնն ըտէնց ա—պրծաւ գնաց. էլ ըստեղ իրաւունքի բան չկայ:

— Դէ զակոնն էլ իրաւունքն ա էլի. ասաց երեսփոխը:

— Ձէ հա՛... ծիծաղեց քեօխվէն—տօ մարդ էլ իրաւունքիցը կը դողայ շան պէս. ամա արի տես, որ զակոնի անունը չեն տալիս—դողը ջանդ ա ընկնում. կ'ասես խոլեր բռնած ըլի քեզ:

— Դէ հալրաթ, աւելացրեց Խոլերան—զակոնն սուրիշ ա, իրաւունքն՝ ուրիշ...

—Եանի այ Գիգու, ասաց տանտէրս—արի ու դը-
րխտն ասա... էդ ոլլինի-խըն՝նն ա քեզ ստիպում, թէ
նրանից աւելի... ընէնց էլի... Հը, դո՛ւ ըլես էն Ս. Գէ-
որգը...

—Ուրիշ ի՞նչ պիտի ըլի... ասաց խստութեամբ
ստարշինան—ասի քեզ՝ որ զակոնն ըտէնց ա հմի... 'ի
գուր խօ չի, որ ինձ ստարշինա են արել, վոլստնի
ստարշինա¹⁾... ես պիտի զակոնը պահեմ...

—Ձէ, չէ, դու էն ասա, եանի ըտի խօ Գրիգորի,
էն չողախ քաֆթառի մատը խառը չի... Հը... ընէնց,
ուզում ա Սիսակին ռադ անի, նրա աշխատանքն ուրա-
նայ, իր խոստմունքը մոռանայ... կ'ըլի որ ուրիշ փեսա-
ցու էլ գտած ըլի...

Ստարշինան մի ումպով դատարկեց բաժակը, երկի
վարկենական շփոթութիւնը ծածկելու համար. յետոյ
աչքերը ճպճապցրեց ու ասաց.

—Ձէ, Գրիգորը ըստի գործ չ'ունի... ինձի ինչ որ
աղջիկն էլ Սիսակին չի ուզում տայ... աղջիկը իմ խօ
չի...

—Սյո, բայց մի ամբողջ տարի որ Սիսակին բանե-
ցրել է խաբելով՝ թէ աղջկը նրան կը տայ, տնփեսայ կը
շինի...

—Է՛հ դու էլ, պ. Երուանդ, արեց քօխովէն—ի՛նչ
ես Սիսակին ականջ դնում:

—Լաւ ա, հերիք ա... վեր կացաւ սեղանից ստար-
շինան և ինձ դարձաւ.

—Շնորհակալ ենք, ախպէր... Սյ ադա, դուք էս
ի՛նչ տեսակ մարդիկ էք. եկանք որ աղբիւրի գործը դըս-
տենք ու չթողեցիք էլ... մարդու հացը կերանք...

—Ոչինչ. միջամտեց քօխովէն—պարոնը մե՛րն ա,
եօլա կը տանենք:

—Ձէ, էդ իմ գործն ա. ասաց ստարշինան—ես ու
պ. Երուանդը հմի քիչ բաղը կերթանք, ծառերը, եաշ-

1) Շրջանական տանուէր:

չիկները կը տեսնանք ու ընտեղ էլ բանը կը վերջացնենք... Հը, պարոն, ըտենց չի...

— Լաւ, ասացի ես ժպտելով:

— Դէ, խալիւր, դուք գեղամէջ գնացէք. ես էլ վերջացնեմ ու մէկ կէս օհաթից կը գամ... Ադա Սրապիժն, դու էլ գնա Մաթօին ասա, որ շան որդին դուքանների առաջը դայ իմ հրամանին, թէ չէ կերթամ դամշխովս գլուխը կը շարդեմ... Գնանք, պ. Երուանդ, գնանք մէկ ծառերդ տեսնենք. ասում են՝ լաւն են...

Բոլորս դուրս ելանք, իսկ ստարշինան յուսալից՝ որ գրագրի չ'արածը ինքը կը յաջողեցնէր, ինձ հետ պարտէզ իջաւ:

IV

Վիճակուած էր. այդ օր ստարշինան կաշառք չափաւի ուտէր: Որովհետեւ հագլիւ մտել էինք պարտէզ, որ Սիսակը վազելով եկաւ յայտնելու թէ քաղաքից երկու հիւրեր էին եկել ինձ մօտ:

Երկու ծանօթներ, որոնքը օգտուելով մի քանի օրուայ տօներից—եկել էին գիւղ՝ ջղերը հանգստացնելու, գուցէ և իմ նոր կեանքս տեսնելու:

Ստարշինան ստիպուեց գործը մի ուրիշ օրուայ թողնել և հեռանալ:

Հիւրերս իջան և երբ հանգստացել էին, երեկոյեան դէմ պարտէզ տարայ նրանց: Մեղուի փեթակներ մօտից երբէք չէին տեսել: Սիսակի հետ միասին բացինք մէկը, ցոյց տուի ամէն ինչ:

Յետոյ, երբ պարտէզի ներքեւում կանգ առած, մայրի անտառն էինք դիտում և ծառան մի քանի քայլ հեռու սպասում էր, յանկարծ նա մօտ եկաւ, կպաւ թեկս ու ասաց երկշոտ.

— Ադա-ախպէր...

— Ի՞նչ կայ, Սիսակ:

— Մէկ գետի զրաղը դուրս գնանք...

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ:

— Ընէնց... Մէկ բան պիտի ցոյց տամ ձեզ:

Այնքան աղաչանք էր գրուած այդ խղճուկ դէմքի վրայ, որ բոլորս էլ հետեցինք նրան և գետափն ելանք:

Այդտեղ նա մեզ տարաւ դէպի աջ և երբ հասել էինք գետակի մէջ հոսող առուակին, ցոյց տուաւ նրա միւս կողմը դանուող մի այգի և ասաց յուզուած, լացի ձայնով.

— Դուք ու ձեր Աստուածը, աղաւթսպէրներ, մէկ գնացէք մտէք էդ բաղը, մէկ լաւ մտիկ արէք թէ ինչքան աշխատանք էր պէտք, էն էլ մի հոգու—միտակ մարդու աշխատանք, որ չեօլիցը ըտէնց բաղ շինուէր:

— Ո՞ւմ պարտէ՞ն է այդ, հարցրեց հիւրերիցս մէկը:

— Գնացէ՛ք՝ թէ խիղճ ունէ՛ք. շարունակեց Սիսակը աւելի ու աւելի յուզուած — առաջ մէկ տեսէք ու երբ դաք՝ ամենը կը պատմեմ:

Ես հասկացել էի: Ի՞նչ է, երբէք առիթ չէի ունեցել տեսնելու այգին, բայց լսել էի որ այդտեղ էր նա՝ — նրա աներոջ այն հողը, որ շնորհիւ Սիսակի հսկայական ու անդուլ ջանքերի, ճահիճից փոխուել էր պարտէզի:

— Բայց չէ՞ որ կարող են մեզ ներս չթողնել, առարկեցի ես նրան:

— Կը թողան... հրէ՛ն, տէրն էլ մէջն ա... Մէկ գընացէ՛ք հէնց էդ պառաւիցը հարցրէ՛ք, թէ ո՞վ ա էդ ծածառերը տնկել, մէջոցը շալակով ցախ բերել ու չափաւոր քաշել, բաղի դովը փոս փորել... Հարցրէ՛ք թէ ի՞նչ էր առաջ էդ բաղատեղը, ո՞վ ա չորացրել, ո՞վ ա պատրուանին արել, էդ կարտոֆէլը, էդ մարգերը... Հարցրէ՛ք թէ ո՞վ ա, որ գիշեր-ցերէկ, ողջ մէկ տարի փորել ա, չորացրել, տնկել, մաքրել սւ հէնց որ չեօլիցը բաղ դարձրել, վզակոթին տուել են ու շան պէս դուս քցել... հմի էլ ուզում են ըտէնց, նամարտի պէս քշել գեղիցը ու նրա աշխատանքը վայելել...

Յուզմունքը շատանում էր, սկսել էր լալ գրեթէ. ձայնը դողում էր շրթունքների հետ:

— Գնացէք, շարունակեց նա— ես ըստեղ, կուչ կը գամ էս քարերի մէջ... ձեր դատաստանին կը թողամ. թէ կասէք «Սիսակ, ձէնդ կտրի, իրաւունքը քոնը չի» գլուխս դէմ կը տամ որ խփեն... Սկի աջալա¹⁾ չանէք, աղա-ախպէրներ, մէկ լաւ տեսէք, մէկ լաւ հարցրէք...

Հիւրերս զարմացած էին և ինձ էին նայում հարցական դէմքով: Ակնարկեցի սպասելու, յետոյ, երբ յիւրաւի Սիսակը կկգեց քարերի մէջ ու նստեց—հրաւիրեցի նրանց հետեւել ինձ:

Սաստիկ խղճում էի հարստահարուած երիտասարդին, և, քանի որ իր դատը նա մեզ էր յանձնում, մըտածեցի չմերժել: Բացի դրանից, իմ մէջ ևս կուտակւում էր զայրոյթ այն մարդու դէմ, որ մի ամբողջ տարի խաբելով, տնփեսայ շինելու յոյսեր տալով՝ շահագործել էր որբին և այժմ, երբ ճահիճը մի չքեղ, արդիւնաշահ պարտեզ էր դարձրել—այժմ վրնտում էր նրան և մինչև իսկ կաշառքի ոյժով դրդում ստարշինա-յին՝ գլուղից էլ քշելու:

— Գնանք, տաքցի հիւրերիս—հետաքրքիր բան է:

Եւ առուակը չանցած, բաւական մանրամասն պատմեցի նրանց եղելութիւնը:

— Տօ գնանք է մէկ, գոչեց Գէորգը (հիւրերիցս մէկը)—գնանք այդ տնպիտան ծերուկի մօրուքը թափ տանք քիչ:

— Արժէր դրան մի լաւ դնքսել. աւելացրեց Յակովբը (միւս հիւրս)—չէի կարող երեակայել այդ աստիճան հարստահարութիւն գիւղում:

— Սա դեռ մի երևոյթ է. գիւղում տեղի ունեցող հարստահարութիւնը այնպէս մեծ չափերով է լինում, որ գիւղացին ցանցի նման բռնուած է, ծծւում ու չորանում...

¹⁾ Զլտապէք:

Ոստնեցիք առուի վրայից և մօտեցանք պարտէզին: Յիրաւի, լեռնադաշտի ոչ մի գիւղում չէի տեսել այդքան խնամքով և ճաշակով շինուած պարտէզ: Զարմացած կանգ առինք մեծ բաց դարպասի առաջ:

—Օհօ, գոչեց Յակովբը—ստ ինչ սիրուն պարտէզ է. կարծես մասնագէտի ձեռքի գործ լինի:

Վանդակաձև մեծ դռան կողքից ձգւում էր աւագածածկ մի լայն ծառուղի դէպի ներս: Պարտէզն ամբողջ նախ շրջապատուած էր փշալից խիտ ցանկորմով, իսկ յետոյ՝ առած ուռիների շրջանակի մէջ: Ապա, առանտները մուգը լիովին արգիլելու համար՝ պարփակուած էր լայն խրամով: Իւրաքանչիւր թիղ հողը ներսում մշակուած էր ու մաքրած: Անտառից բերած վայրի խնձորենիների կոճղերի վրայ պատուհաստած ընտիր ձիւղերն այժմ լաւ բոնել էին և ծաղկել. մի կողմը —կեռասենիք, սալորենիք, մի ուրիշ գծով՝ արքայամորու բազմաթիւ թփեր, վարդենիներ. աւելի ցած՝ լոբիի ցցերը զինուորների կանոնաւոր շարքերով՝ կանաչ էին կապել, իսկ նրա առջևում գետնախնձորի մաքուր ու լաւ ափսներ ցոյց էին տալիս ամենալաւ տեսակի տունկեր:

Ինչէր ասես չկար.—ընդեղէն, կաղամբ... Ու այդ բոլորը շատ կանոնաւոր տեղաւորած մաքուր մարգերով. ոչ մի փուշ կամ քար:

Գինձի մարգի մէջ կուշ եկած քաղհանք էր անում Գրիգորը: Կուղ ու կարճ մի ծերունի, որ մեր ձայնը լսելով՝ դարձաւ նայեց, յետոյ ոտքի ելաւ քահանը ձեռքին:

—Բարեւ, ծերունի:

—Աստծու բարին... Էս ո՞նց էլաւ, պ. Նրուանդ, որ եկաք բաղս տեսնելու... Համեցէք:

—Դրացի ենք գրեթէ, ասացի ես—չգիտէի որ այսքան մօտիկ, այսպիսի դեղեցիկ պարտէզ կայ. իմ պարտէզը սրա մօտ անապատ է...

—Ըտէնց ա. ժպտեց ծերունին—ուրիշի ձեռքով ա-

բաժ բանը բա ի՞նչ պիտի լլի. մարդ իրա, իրա ձեռքովը պիտի շինի, իրա քրտինքը պիտի թափի հողի վրէն...

—Բայց մի՞թէ այս բոլորը քո իսկ ձեռքով, քո քրտինքովն ես շինել ու մշակել. հ՞ը, ծերո՛ւնի. հարցրեց տաքութեամբ Յակովբը:

—Հա... արեց ծերունին բաւական համարձակութեամբ—բաս ուրիշ էլ ո՞վ ունիմ:

—Ղօչաղն ես եղել, դիտեց Գէորգը. ծաղրով—լաւ էլ այգեպան:

—Կանես՝ կը սովորես... Ճշմարիտ ա, էս բոլորը—ասած կը լինի պարոնը—իմ ձեռքովս չեմ տնկել շինել, ամա ես էլ շատ քրտինք եմ թափել ըստեղ:

—Այսինքն ի՞նչ, գոչեց Յակովբը—գուցէ այս ծառերն ես դու պատուաստել:

—Չէ:

—Կամ այս պատը դու քաշել... չլինի՞ խրամը քո փորածն է...

—Մարգերը դո՛ւ ես կազմել, գետնախնձորը դո՛ւ մշակել... աւելացրեց Գէորգը:

—Կամ այս մորինների թփերը դո՛ւ բերել անտառից...

—Գուցէ այդ ուռիները դու տնկել, այդ ծառուղի՞ները...

—Չէ՛, աղաներ, յաջողուեց ասել ծերունին խօսքերի այդ կարկուտի տակից.—չէ՛, էտո՛նք իմ շինածները չի... իմ... իմ մշակն ա, իմ նոքեա՛րն ա շինել:

—Ի՞նչ նոքեար. զարմացաւ Գէորգը ինձ դառնալով—ուրեմն վարձատրե՛լ է:

—Ապասիր, ծերո՛ւնի, միջամտեցի ես—խօսքդ Սիսակի համար է... լաւ, թող նօքեարդ եղած լինի. իսկ որքան վարձ ես տուել նրան. տուե՛լ ես օրինակ այնքան, որքան ես տալիս եմ. ինչո՛ւ ուրեմն ամսական 10 ռ. առնելով ինձնից, նոյն ջանքով չի մշակում պարտէզս:

—Ո՞նց, գոչեց ծերունին—տարեկան 120 մանէթ ես տալիս... փիէ... հացն էլ, տոնն էլ...

—Այո... կօշիկ, մի ձեռք էլ հագուստ:

—Ասում էին—չէի հաւատում... բա էդ ֆնց ա որ քո բաղը սրանից լաւ չի շինել... Ի՞նչ դալքն ա էլէլ տճ...

—Լսիր, ծերունի, միջանատեց Յակովբը—դու էն ասա թէ դու ի՞նչքան վարձ ես տուել նրան, դու...

Ծերունին շիտթուեց, փորձեց ժպտել, խօսքը կրտուրը ձգել, բայց Յակովբը ամուր էր բռնել նրան, իսկ ես ու Գէորգը ծիծաղում էինք:

—Փիէ... արեց վերջապէս ծերունին—քո ի՞նչ բանն ա էդ, ախպէ՛ր, դու նրա վէջի՞ն ես... ես գիտենք ու նա... էդ մեր գործն ա...

Ու Յակովբը սկսեց. «Թափահարել» նրան մի ֆիլիպեականով, ուր խառն կային և ծաղր և կծու յարձակում, և՛ բարոյախօսութիւն: Օրինակ.

—... Քանի տարեկան ես, ծերունի... վաթսոն... Տես, էլ սե մազ չկայ գլխիդ. մէջքդ էլ կամուրջի նման ծռուել է. մէկ էլ տեսար՝ մի օր ընկար ու ոտքերդ պարզեցիր... հը՞ ի՞նչ է, կարծում ես էն աշխարհումը քեզ հարցնող չի՞ լինելու թէ՛ «ա՛ Գրիգոր, ա՛յ ծերունի, ինչի՞ Սիսակին խաբեցիր, ողջ տարին բանացրիր, ճահիճդ այգի շինել տուիր, աղջկադ խոստացա՛ր. նա էլ կարծեց թէ՛ իր աշխատանքի պտուղն ինքն է վայելելու, ողջ ջահելութեան ոյժը դրեց հողիդ վրայ, բայց դու վնասեցիր նրան ու աշխատանք խաշտեցիր»... Հը՞, ի՞նչ է, չի՞ գտնուել մէկ սատանայ, որ էդ մօրուքիցդ մի բռնի, էն կարէ կարասը կոխի ու հանի, եա քեզ քարէքար խփի, երկնքից գետին շարտի...

—Փիէ, փիէ... անում էր ետ-ետ քաշուելով ծերունին—տօ եկել էք ինձ խեղդելու... տօ դուք պրի՛ստաւ էք, ստարշինա՛մ էք...

—Հը՞, չէ՛, դու այն ասա. մօտենում էր նրան Յակովբը սպառնալից—կարծում ես էն թարս ոտներով,

պոզերով ու պոչերով սատանաները քեզ բաց կը թողնեն. ես թէ չէ, հէնց էս կեանքում, դու չես մտածում որ եթէ Թիֆլիզում ձեռքս ընկնես, քեզ ծեծելով թան կը շինեմ, էդ մազերդ կը սևացնեմ մուրով... Ես թէ չէ, Սիսակն է, կատաղեց ու մի օր էլ բռնեց քեզ հէնց այստեղ խեղդեց, էս բաղն էլ քար ու քանդ արեց, տըրորեց ու ինքն էլ կորաւ գնաց...

—Տօ ձեռք քաշի է... մեղա՛յ Աստուծոյ... տօ ես ի՞նչ եմ տառաւ... հլա թող գնայ պաշպորտ բերի...

—Պաշպորդ... քայլեց դէպի նա Յակոբը - տօ դու անամատուած ես, միթո՞նի ես. քսան տարի գիւղում մեծացած մարդուց պտշպորտ կ'ուզեն... տօ դու չես կարդացել Աւետարանում, որ կաշառք տուողին դժոխքումը քսան անգամ հալած արճիճի մէջ են թաթախելու, հարիւր չորս չամչա ¹⁾ կրակ են լցնելու բերանը, ամեն օր երեք անգամ ձեռքերը դաղելու են, կաշառք տուող ձեռքն էլ շների առաջ են քցելու... տօ բայս դու Աւետարանին էլ չես հաւատում...

Մենք, ես ու Գէորգը ծիծաղից չգիտէինք ինչ անել, տեսնելով ծերունու լրջօրէն վախենալն ու ետ-ետ քաշուելը, իսկ Յակոբի ծաղրով լի սպառնալիքները:

—Հա՛մ էլ որ, վերջացրեց սուր խազով Յակոբը իր խօսքերի կարկուտը—եւ է եւ քաղաք գնալիս՝ դուբերնատորին ասելու եմ որ քեզ բռնեն հոգիդ հանեն... ի՞նչ է, դու ի՞նչ ես կարծում ինձ. կարծում ես որ քի՞չ փող ունիմ կաշառելու բոլորին ու քեզ քշել տալու գիւղիցը... Բայց ամենից առաջ ես քեզ մի լաւ կը ծեծեմ էգուց. հէնց ըստեղ կը գամ քոթակ կը տամ, թէ աղջիկդ չես առել Սիսակին...

Կատարեալ մոլիէրական բռնի ամուսնութեան կերպարանքն էր ստանում հարցը: Ծերունին կարկամել էր. վերջրեց գետնից բահը, մի ոստիւն գործելով դուրս թռաւ ծառուղուց և ծածկուեց ծառերի ետևը:

¹⁾ Շերիփ:

Իսկ մենք մի մեծ քրքիշ բարձրացրինք և այդպէս էր որ դուրս գնացինք պարտէզից։

Այդ ամենն անշուշտ բաւական զուարճալի կը լինէր, զուարճացրած իմ հիւրերին— եթէ միայն քարերի մէջ սպասելիս չլինէր թշուառ Սիսակը, որ գուցէ յոյս ունէր մեր միջամտութեան վրայ, գուցէ կարծում էր որ երեք «աղա» քաղաքացիները պիտի կարողանային ջարդել ծերանու յամառութիւնը, պիտի յաջողուին վերականգնելու իր իրաւունքները և վերջ տալու տանջանքներին...

Այդ մտածութիւնը երևի բոլորիս իսկոյն համակեց առուից անցնելուն պէս, որովհետեւ անմիջապէս լրջացանք և լուռ՝ քայլեցինք դէպի գետակը։

—Շնծե՛րը... բացականչեց Յակովբը—Աստուած է վկայ, որ վաղը գնալու եմ նրան դնքսեմ. թող ինչ ուզում է լինի։

Ոչ մէկս չխօսեցինք։ Քարերի վրայ կուչ եկած՝ անշարժ նստել էր Սիսակը՝ դէմքը ձեռքերի մէջ։ Չլսեց մեր մօտենալը. գետի խոխովը չէր թողնում։

Ի՞նչ ասել այժմ նրան, ի՞նչպէս մխիթարել։

—Սիսակ...

Դարձաւ ու ոտքի ելաւ։

Յուզմունքը ծածկել անհնար եղաւ։ Լացել էր. լաց էր լինում և գունատ դէմքը թրջուած էր աղի արցունքով։

Յիրաւի... ո՛րք, վնասուած, հարստահարուած և անտուն. անցեալում յոյսերով լի, երիտասարդութեան ամբողջ ոյժը դրած մի հողի վրայ, որը իրանն էր կարծել և ահա այժմ կորոպտուած ու նետուած...

Գուցէ և անշլկան սիրում էր նա, երազներով ու յոյսերով լի ապրել էր տարիներ ամբողջ և այժմ յանկարծ ամէն ինչ խարխուլած, ամէն ինչ կորցրած՝ արտասուքն էր միայն մնացել մխիթարելի...

—Սիսակ, գոչեցի յուզուած—ամօթ է...

—Ի՞նչու ամօթ, աղա-ախպէր, ինչի՞. ասաց արտասուալից—էլ ի՞նչ ունիմ, էլ ո՛րտեղ գնամ, ո՛ր քարին

գլուխս դնեմ... Գիտեմ, դուք էլ չկարացիք բան անել... փող ունի—զոռբայ ա, տալիս ա, իրաւունքի ձէնը խլալացնում... Աստուած էլ խօ շատ հեռու ա... բա էլ ի՞նչ անեմ որ լաց չ'ըլեմ...

—Կաց տօ, ձեռքը դրեց նրա ուսին Գէորգը նոյն պէս յուզուած—կաց, ի՞նչ ես կնկայ պէս լալիս. տղամարդ ես, մի բան մտածիր...

—Եա թէ չէ գնա բռնի խեղտի... կանչեց կատաղութեամբ Յակովբը:

—Թէ ի՞նչ... գլուխը շարժեց Սիսակը—դրանով աղջիկը կը տան, հողս կը տան... Ձէ, աղա—ախպէ՛րներ, ես կորած մարդ եմ, ես սկի մարդ էլ չեմ... ոչ ոք չունիմ, ամէնքը զուլում են անում ինձ, ամէնքը նրա կողմն են, հարուստ մարդ ա, իրանց գեղացին ա... Ստարշինան էլ, քեօխվան էլ, պրիստաւն էլ... Աղջիկն էլ. աղջիկը հօր կողմն ա... առանց հօր իրաւունքի՝ երեսիս նայել չի ուզում... Ախր ես ճվ եմ, տո՛ւն ունիմ, ծնողք, ազգական ունիմ—թէ՞ փող՝ որ սրան նրան—խեղդեմ, որին ուզեմ քշել տամ, պատժել տամ... Իմը լայն ա. ամա հմի լացի վրայ էլ են ծիծաղում...

Ասաց, նստեց դարձեալ քարերի վրայ և ձեռքերով գլուխը ծածկեց:

Մթնաշաղի, վերահաս գիշերուայ մէջ, երկա՛ր նրա սև կոյտը հեռուից երևում էր խոխոջող գետափին՝ անշարժ ու յուզիչ...

Վ. Փափագևան